
Мамука Гогитидзе, Георгий Бежиташвили, Военная элита Армении (Армяне-генералы, уроженцы Грузии), Биографический справочник, Тбилиси, «Свети», 2014, 230 с.

Մամուկա Գոգիտիձե, Գեորգի Բեժիտաշվիլի, Հայաստանի ռազմական էլիտան (Վրաստանում ծնված հայ զեներալները), Կենսագրական տեղեկատու, Թբիլիսի, «Սվետի», 2014, 230 էջ

Պատմական գիտությունների դոկտորներ Մամուկա Գոգիտիձեի և Գեորգի Բեժիտաշվիլու հեղինակած կենսագրական գիրքն ամփոփում է Վրաստանում ծնված հայկական ծագումով զինվորականների մասին հարուստ տեղեկություններ: Նրանցից 63-ը, սկսած 1723 թ. մինչև 1917 թ. հոկտեմբերյան հեղաշրջումը, որոնց հեղինակներն ընդգրկել են զինվորականների առաջին խմբում, ռուսական բանակում ունեցել են ծովակալի կամ զեներալի աստիճաններ: Երկրորդ խմբում ի մի են բերված 1940-1991 թթ. խորհրդային բանակում և ռազմածովային նավատորմում ծառայած 38 անձինք, իսկ երրորդում՝ Հայաստանի Հանրապետության վեց զեներալ, ինչպես նաև Ռուսաստանի Դաշնությունում և ԱՄՆ-ում ծառայած՝ համապատասխանաբար չորս և մեկ զեներալներ: Հեղինակները ներկայացրել են 112 հայ զեներալների կենսագրություն, որոնց մի մասի լուսանկարները կցված են նրանց կենսագրականներին (խոսքը վերաբերում է ավելի քան 70 լուսանկարների, մահարձանների դիմապատկերների և այլն, քանզի նրանց չի հաջողվել ձեռք բերել բոլոր գորավարների լուսանկարները):

Հարկ է նշել, որ Մ. Գոգիտիձեն և Գ. Բեժիտաշվիլին գրքի սկզբնամասում տեղադրել են Ռուսական կայսրության զինանշանը, որին հաջորդում են իշխան Աբամելիքովների կամ Աբամելիքների տոհմական զինանշանը և տապանագիրը, այնուհետև՝ Մ. Զ. Արդոյան-Երկայնաբագուկի (Դոլգորուկի) Թեմիր-Խան-Շուրայում գտնվող հուշարձանի լուսանկարը և նրա իշխանական տոհմի զինանշանը (էջ 18, 23): Գրքում ամփոփված են նաև ազնվականական ծագում ունեցող Հախվերդովների, Բեհբութովների, Բեկթաբեգովների տոհմական զինանշանները (էջ 35, 56, 59), զեներալներ Հակոբ Բագրատունու Լոնդոնում գտնվող գերեզմանի և Տեր-Ղուկասովի Թիֆլիսում գտնվող տոհմական դամբարանի լուսանկարները (էջ 91):

Գրքի երկրորդ մասում Մ. Գոգիտիձեն և Գ. Բեժիտաշվիլին տեղադրել են հավելված ռուսական բանակի զեներալական աստիճանակարգի մասին (էջ 93-96), որին հաջորդում են ռուսական բանակի զինվորական աստիճանակարգը և մեդալները, շքանշանները, զեներալների ուսապանակները և ուսադիրները ներկայացնող ֆոտո նկարագրումները (էջ 97-108):

Խորհրդային բանակում և ԽՍՀՄ ռազմածովային ուժերում ծառայած գեներալներին նվիրված՝ գրքի հաջորդ մասում Մ. Գոգիտիձեի և Գ. Բեժիտաշվիլին զետեղել են նրանց մի մասի գերեզմանաքարերը (էջ 113, 129, 132, 137, 155, 162, 166, 172-173, 178): Հավելվածի տեսքով նրանք ներկայացրել են նաև ԽՍՀՄ պետական բարձրագույն պարգևների, այդ թվում մեդալների, շքանշանների, գեներալական ուսադիրների լուսանկարները, որոնց արժանացել են գրքում տեղ գտած հայ գեներալները:

Կենսագրական տեղեկատուի վերնագիրը ինքնին փաստում է, որ այն կարող է որոշակի հետաքրքրություն ներկայացնել հայագիտության որոշ կողմերի պարզաբանման, ինչպես նաև հայ-վրացական առնչությունների լուսաբանման տեսանկյուններից: Առհասարակ, վրաց հեղինակների կողմից նման բնույթի գրքերի հրատարակումը արժանի է առանձնակի ուշադրության, մանավանդ որ խնդրո առարկա գրքում ներկայացված է Վրաստանում ծնված հայկական բարձրագույն զինվորականության ընտրանին: Մեզ համար առավել կարևոր է սկզբունքորեն պարզել, թե հեղինակները ինչ տեսանկյունից են նրանց ներկայացրել, ինչ խնդիրներ են առաջադրել և արդյոք նոր կնճիռներ չեն հավելել հայ-վրացական հարաբերությունների մեկնաբանությանը:

Հարկ է ընդգծել մեկ հանգամանք: Ըստ Մ. Գոգիտիձեի և Գ. Բեժիտաշվիլու մոտեցման՝ Հայաստանի Հանրապետության զարգացման տարբեր փուլերում (Առաջինից մինչև Երրորդ Հանրապետության ժամանակաշրջանում) հայ ժողովրդի համար կարևոր ռազմաքաղաքական զարգացումներում և առհասարակ հայկական պետականության կայացման գործում կարևոր դեր խաղացած ռազմաքաղաքական այրերի զգալի մասը ծնվել է վրացական միջավայրում և ոչ թե Արևելյան կամ Արևմտյան Հայաստանի տարածքներում՝ էապես ազդելով բազմաթիվ վճռորոշ իրադարձությունների վրա: Իսկ նման հավաստումների համար որոշ հիմքեր անտարակույս կան:

Անառարկելի է, որ հայ մտավորականության, ինչպես նաև պետական ու քաղաքական գործիչների մի ստվար մասը ծնվել է և գործել վրացական միջավայրում, անգամ նախընտրել այն և նույնիսկ հայկական պետականության կազմավորման պահին դժկամությամբ լքել Վրաստանը՝ փորձելով թիֆլիսից կառավարել Երևանում ծնունդ առած հայոց պետական մեքենան: Գրախոսվող տեղեկատուն վերլուծելիս կարելի է ականայից հանգել այն եզրակացության, որ Մ. Գոգիտիձեի և Գ. Բեժիտաշվիլու նպատակը եղել է թեկուզև այդ գեներալների հայ լինելու հանգամանքը ի ցույց դնելը: Մակայն, դրա հետ մեկտեղ, նրանք հետապնդել են այլ նպատակներ ևս. այն է՝ ընթերցողին համոզել, որ բարձրաստիճան հայ զինվորականների համապատասխան սերնդի ներկայացուցիչները միայն վրացական հողի վրա կարող էին ծաղկել, քանզի թիֆլիսը այդ ժամանակ եղել է Անդրկովկասի կարևորագույն և անփոխարինելի մշակութային-քաղաքական կենտրոնը: Միաժամանակ նրանց ուշադրության կենտրոնում է նաև այն իրողությունը, որ Հայաստանի

Առաջին Հանրապետության հռչակման և հետագա գործառույթների ժամանակաշրջանում հենց թիֆլիսյան-վրացական բովով անցած հայ գեներալներն են իրենց ծառայությունները ի սպաս դրել հայկական պետականության վերածննդի գործին:

Ընդհանուր առմամբ սույն գիրքը որոշակի հետաքրքրություն ներկայացնում է, թեպետ տարբեր հեղինակներ այդ թեմային անդրադարձներ արդեն կատարել են¹: Մ. Գոգիտիձեն և Գ. Բեժիտաշվիլին այս կամ այն կերպ ներկայացրել են ռազմական գիտելիքներով և զորավարական տաղանդով աչքի ընկած, Ռուսական կայսրության բանակի մղած մարտերում և Հայաստանի Առաջին Հանրապետության ռազմաքաղաքական տարեգրության մեջ իրենց ներդրումն ունեցած, իսկ ԽՍՀՄ փլուզումից հետո թե՛ Ռուսաստանի Դաշնության բանակում և թե՛ ազգային պետականությունների հռչակումից հետո ձևավորված վրացական ու հայկական զորամիավորումներում ծառայության մեջ գտնված հայ զինվորականներին:

Գրախոսվող գիրքը բնականաբար միանշանակ հնարավոր չէ ընդունել, քանզի այն արժանի է ոչ միայն դրվատանքի, այլև գիտական անկողմնակալ քննադատության: Զինվորական գործիչներին վրաց հեղինակները որոշակի առումով ներկայացնում են ըստ իրենց մեկնակետի, ինչն անաչառ վերլուծության պարագայում հարկադրում է հետամուտ լինել մի շարք պատմաքննական սկզբունքների՝ ամեննին չբացառելով նրանց նկատմամբ հարգանքը:

Մ. Գոգիտիձեն և Գ. Բեժիտաշվիլին զգալի տեղ են հատկացրել 1918-1920 թթ. իրենց գործունեությունը ծավալած, ինչպես նաև խորհրդային ժամանակաշրջանից առ այսօր գործած գեներալներին: Ըստ այդմ՝ հնարավորության շրջանակներում կարևորելով անդրադարձը այդ հիմնախնդրին՝ նրանք ի մի են բերել հասանելի բոլոր տեղեկությունները, նախկինում հրապարակված նյութերը և մասնակի առումով լուծում են տվել մի խնդրի, այն է՝ համեմատաբար համահավաք ներկայացրել տարբեր ժամանակաշրջաններում և երկրներում գործած՝ Վրաստանում ծնված հայ գեներալներին: Այս առումով կասկածից վեր է, որ կենսագրական տեղեկատուն արժեքավոր է: Սակայն այս կապակցությամբ տեղին է հիշատակել նաև այն կարևոր փաստի մասին, որ Մ. Գոգիտիձեն, օգտվելով ընձեռված հնարավորությունից և առիթից, դեռևս 2001 թ. Կիևում հրատարակած իր աղմկահարույց «Վրացական գեներալիտետ» տեղեկատվական գրքում ծագումով հայ մի շարք գեներալների և

¹ Տե՛ս **Асадов Ю. А.**, 1000 офицерских имен в армянской истории, Пятигорск, 2004, **Հայազն Տ. (Պետրոսյանց Տ. Մ.), Ղազարյան Գ.**, 1000 հայազգի գեներալներ, ծովակալներ, Երևան, 2009 (տե՛ս նաև անգլերեն թարգմանությունը՝ **Petrosyants T., Ghazaryan G.**, 1100 Armenian Generals and Admirals, Yerevan, 2015. Маршалы, генералы армянского происхождения в Санкт-Петербурге. Биографический справочник, изд. второе, допол., составитель Армен Меружанян, Санкт-Петербург, 2013): Տե՛ս նաև **Հայազն Տ., Պետրոսյանց Հ.**, 200 հայ զորավարներ, Երևան, 2011:

գորավարների ներկայացրել է իբրև ազգությամբ վրացիների¹: Դրան կտրականապես հակադրվում են հայ հեղինակներ Տիգրան Հայազնը և Գարեգին Ղազարյանը, որոնք արդարացիորեն նրան դարձրել են իրենց քննադատության թիրախը, որը ջանք չի խնայել վերոնշյալ իր գրքում հայ գեներալների մի մասին անհարկի վերագրել «շվիլի» վերջածանցը: Ըստ այդմ՝ որպես վրացի գեներալներ են ներկայացվել երեք Ավալովները, երկու Արդուսյան-Երկայնաբագուկները, երեք Գեղնանովները, երկու Կորգանովները (Ղորղանյանները), գեներալ-մայոր Սարաջևը, երկու Սումբատովները, գեներալ-մայոր Թարխանովը և մի շարք հայորդիներ², որոնց անունները, սակայն, հանիրավի բացակայում են ընթերցողի դատին հանձնված կենսագրական գրախոսվող տեղեկատուում:

Այդուհանդերձ, հեղինակները որդեգրել են բավականին նրբանկատ մի մոտեցում՝ նշելով, որ հայազգի գեներալների ծննդավայրերը անվիճարկելիորեն վրացական են և մշտապես կազմել են Վրաստանի հանրապետության տարածքային ամբողջականության բաղկացուցիչ մասը (էջ 126, 130, 135, 160, 163, 167, 174, 200, 206 և այլն): Դրա հետ մեկտեղ նրանք թույլ են տվել նաև, մեր կարծիքով, անճշտություններ և սխալներ: Թվարկելով իշխան, գեներալ-մայոր Իվան Սեմյոնի Աբամելիքովի (Աբամելիք) կենսագրական տվյալները՝ Մ. Գոգիտիձեն և Գ. Բեժիտաշվիլին նշում են, որ նա ծնվել է Թիֆլիսում (էջ 17), այն դեպքում, երբ Տ. Հայազնը և Գ. Ղազարյանը այլ փաստերի հիման վրա իբրև նրա ծննդավայր մատնացույց են անում Մոսկվան³: Նույնն է նկատվում գեներալ-մայոր Դմիտրի Իվանի Ախշարումովի պարագայում: Իբրև նրա ծննդավայր հեղինակները համարում են Թիֆլիսը (էջ 36), այն դեպքում, երբ Արմեն Մերուժանյանի կազմած ժողովածուում որպես նրա ծննդավայր նշվում է Աստրախանը⁴:

Մ. Գոգիտիձեն և Գ. Բեժիտաշվիլին ոչ այնքան ընդունելի մոտեցում են ցուցաբերում ինժեներատեխնիկական ծառայությունների գեներալ-գնդապետ Արտեմ Իվանի Միկոյանի նկատմամբ, որը հարուցում է շարադրանքի որոշակի խճճվածություն: Այսպես, մի կողմից նրանք գրում են, որ նա ծնվել է Թիֆլիսի նահանգի Սանահին բնակավայրում՝ այն համարելով Վրաստանի տարածքի անքակտելի մաս և ըստ էության կարևորում նրա վրացական հողում ծնված լինելու հանգամանքը: Մյուս կողմից՝ ընդամենը փակագծերում հեղինակները նշում են, որ այժմ այն գտնվում է Ալավերդի քաղաքի սահմանագծում՝ Լոռվա մարզում՝ Հայաստանում՝ արձանագրելով

¹ Ст'у Грузинский генералитет (1699-1921). Биографический справочник. Составил М. Гогитидзе, Киев, 2001, с. 16-19, 27-30, 33-34, 61-64, 72-73, 87, 98-99, 101, 104-112, 114-116, 137-146, 149-150, 160-162 և այլն:

² Ст'у **Հայազն Տ., Ղազարյան Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 17:

³ Ст'у նույն տեղում, էջ 281:

⁴ Ст'у Маршалы, генералы армянского происхождения в Санкт-Петербурге, с. 71:

այսօրվա իրողությունը, սակայն դրա հետ մեկտեղ կրկին հատուկ ընդգծում են նրա Վրաստանում ծնված լինելու հանգամանքը (էջ 153): Այդուհանդերձ, հայկական սկզբնաղբյուրներում հստակ նշված է գեներալ-գնդապետ Արտեմ Իվանի Միկոյանի՝ հայկական Լոռիում ծնված լինելու փաստը¹:

Կարծում ենք նաև, որ վրաց հեղինակները սխալ են թույլ տվել Լևոն (Լեոն) Աբգարի Օրբելու կենսագրական տվյալները ներկայացնելիս, երբ ընդգծել են, որ նա ծնվել է Վրաստանում, սակայն միաժամանակ փաստել, որ նրա ծննդավայրը Ծաղկաձորի մոտ գտնվող Դարաչիչագ ավանն է (էջ 163), և դա այն պարագայում, երբ վերջինս եղել է Հայաստանի Հանրապետության տարածքի անբաժանելի և անօտարելի մասը:

Մ. Գոգիտիձեի և Գ. Բեժիտաշվիլու գրքում տեղ գտած ծագումով հայ՝ Վրաստանում ծնված գեներալների կենսագրականները ընդհանուր առմամբ այս կամ այն չափով հրապարակված են: Այնուամենայնիվ, այն՝ որպես համահավաք գործ, հայ զորապետների անցած ուղու և կենսագրական դիմանկարների՝ ամբողջացման առումով կարող է հետաքրքրել պատմաբաններին՝ մասնավորապես հայ ժողովրդի անցած ռազմական ուղու, նրա տարեգրության առավել լիարժեք հետազոտման տեսանկյունից: Միաժամանակ, թեև մեր կողմից նշված և այլ կարգի սխալներն ու անճշտությունները, անհարկի աղավաղումները, անշուշտ, անցանկալի են, սակայն հավանաբար՝ ոչ պատահական: Այս հետաքրքիր կենսագրականը հասցեագրված է նաև ընթերցող հանրության լայն շերտերին: Բացի դրանից, Մ. Գոգիտիձեի և Գ. Բեժիտաշվիլու գիրքը կարող է օգտակար լինել հայ-վրացական պատմամշակութային և ռազմաքաղաքական հարաբերությունների պատմության բազմակողմանի ուսումնասիրության տեսանկյունից, առավել ևս, որ այն լույս է տեսել նաև վրացերեն²:

ՎԱՆԻԿ ՎԻՐԱԲՅԱՆ

¹ Տե՛ս Հայագն Տ., Ղազարյան Գ., նշվ. աշխ., էջ 391:

² ԳՕԳԻՏԻՁԵՄ Թ., ԵՋԵԻՏԱՇՎԻԼԻ Գ., Սոմեթոս Սոմեթրո յելոՒԹԱ (Սոմեթո Գեյերլոթո Սախարոյեկոլոժան) Եուրոգրաֆուլո Ենոթարո, Թոլոմո, 2014.